

UNIVERZITA PARDUBICE
FAKULTA FILOZOFICKÁ

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2022

Prchal Filip

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická

Motiv času v *Kritice čistého rozumu*

Prchal Filip

Bakalářská práce

2022

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2020/2021

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: **Filip Prchal**
Osobní číslo: **H19270**
Studijní program: **B0223A100005 Filosofie**
Specializace: **Filosofie**
Téma práce: **Motiv času v Kritice čistého rozumu**
Zadávající katedra: **Katedra filosofie**

Zásady pro vypracování

Práce pojednává o motivu času v Kantově Kritice čistého rozumu. První část je věnována samotné Kantově koncepci času na základě jeho teorie smyslovosti, která je vypracována v rámci transcendentální estetiky. Práce sleduje Kantovu argumentaci, výchozí otázku a klíčové pojmy. Prostřednictvím textové interpretace se snaží najít odpovědi na otázky: Co je čas? Vychází z nás, nebo je sám o sobě? Jsme podmínkou existence času? Druhá část práce je věnována diskusi Kantovy koncepce s vybranými moderními kritiky, jako např. P. Guyera či G. Patziga.

Rozsah pracovní zprávy:
Rozsah grafických prací:
Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam doporučené literatury:

Kant, I., *Kritika čistého rozumu*, OIKOYMENH, Praha 2020.
Guyer, P., *Kant*, Routledge, London – New York 2014.
Patzig, G., *Jak jsou možné syntetické soudy a priori?* Filosofia, Praha 2003.
Röd, W., *Německá klasická filosofie I*, OIKOYMENH, Praha 2015.
Strawson, P. F., *The Bounds of Sense*, Routledge, London – New York 2018.

Vedoucí bakalářské práce: **Mgr. Ondřej Sikora, Ph.D.**
Katedra filosofie a religionistiky

Datum zadání bakalářské práce: **31. března 2021**
Termín odevzdání bakalářské práce: **31. března 2022**

doc. Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D.
děkan

Mgr. Filip Grygar, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2021

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracoval samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využil, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byl jsem seznámen s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnici Univerzity Pardubice č. 7/2019 Pravidla pro odevzdávání, zveřejňování a formální úpravu závěrečných prací, ve znění pozdějších dodatků, bude práce zveřejněna prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne.....

.....

Prchal Filip

Poděkování

Rád bych poděkoval Mgr. Ondřeji Sikorovi, Ph.D., za jeho věcné rady, trpělivost a čas.

Dále bych také rád poděkoval své rodině, za podporu, kterou mi při psaní této práce poskytovala.

Veliké díky patří mé přítelkyni, která mne při psaní motivovala, podporovala a měla se mnou pevné nervy.

Název

Motiv času v Kritice čistého rozumu

Anotace

Tato bakalářská práce pojednává o Kantově motivu času v jeho díle Kritika čistého rozumu. Budu se zabývat Kantovým pojmem času pouze v rámci jeho Transcendentální estetiky. Nejprve tato práce vysvětlí základní pojmy Kantovy teorie poznání. Dále stručněji představí jeho koncepci prostoru, který se k času váže. Poté se explicitně zaměří na podrobnou analýzu Kantovy koncepce času.

Další část práce se věnuje Kantovu pojetí času a prostoru. Nejdříve Kant odpoví na běžné argumenty proti jeho teorii. Dále se s Kantem vyrovnávají moderní kritici, například Paul Guyer, Günther Patzig, Peter Frederick Strawson a další.

Prostřednictvím textové interpretace se na základě Kantovy teorie pokusím dát odpověď na otázky: Co je čas? Je vnější nebo vnitřní? Je objektivní vůči všemu, co existuje, a nebo se jedná o subjektivní věc? A pokud z nás čas vychází, a je podmínkou možnosti vnímání světa, jsme i my podmínkou času?

Klíčová slova: Kant, transcendentální estetika, čas, prostor

Title

The Theme of Time in Kant's Critique of Pure Reason

Annotation

This bachelor's thesis examines the theme of time in Kant's *Critique of pure reason*. My discussion of Kant's theme of time is based only on Transcendental aesthetics. At first this thesis describes fundamental concepts of Kant's theory of sensuality. Further it introduces briefly his concept of space, that is connected to time. Then it explicitly analyzes Kant's concept of time.

Next part of the work is dedicated to critique of Kant's conception of time and space. Firstly, Kant will discuss common counter-arguments to his theory. Discussion of modern critics follows, for example Paul Guyer, Günther Patzig, Peter Frederick Strawson and others.

Through text interpretation based on Kant's theory I will try to find answers to questions like: What is time? Is it external or internal? Is it objective to all that exists, or is it a subjective thing? And if time comes from within of us, is it a condition for possibility of perception of the world, are we the condition of time?

Key words: Kant, transcendental aesthetics, time, space

Obsah

Úvod.....	10
1. Základní pojmy Kantovy teorie poznání.....	12
2. Čas jako apriorní forma.....	16
2.1. Filosofie prostoru	17
2.2. Co je čas?	21
2.3. Asymetrie času a prostoru.....	26
3. Transcendentální idealismus jako stanovisko	29
4. Kritika Kantovy teorie	32
4.1. Patzigova kritika	32
4.2. Guyerova kritika	36
Závěr	41
Seznam použité literatury.....	45

Úvod

Co je čas? Tři slova, tisíce odpovědí. Čas, změna, pohyb, ať už jej nazveme jakkoli, tento zvláštní úkaz jistým způsobem *vnímáme* všichni. Dotýká se každého předmětu, každé bytosti. Vše v souvislosti s ním vzniká i zaniká. Realita, vše, co jsme schopni pojmout, se odehrává v jakémisi fenoménu, kterému jsme přisoudili jméno čas.

Nalézt odpověď na tuto ve své podstatě prostou otázku je nesnadný úkol, o který se snaží lidé napříč různými obory. Fyzikové, matematici, beletristé, snílci a filosofové. Prvotní otázka však začala vyvolávat další otázky. Není čas jen domnělý? Je někde mezi námi? Je v nás, nebo kolem nás? Patří k předmětům (včetně nás) jako jejich vlastnost, nebo je to jakési prostranství, pole působnosti, kde se předměty manifestují? Pokud je to jen veličina, lze ji jak spočítat, tak i využít? Ovládnout? Je možné cestovat časem? Týká se všech a všeho, nebo nad časem někdo, něco stojí? Měl počátek, bude mít konec? Spousta otázek, málo jistoty. Nejsme ani s to říct, zda je na takovéto otázky vůbec možné bezpečně nalézt odpověď. Přesto si však podobné dotazy kladli významní myslitelé našich dějin, například Albert Einstein, Isaac Newton, Stephen Hawking, Martin Heidegger a v neposlední řadě Immanuel Kant, jehož teorii času se tato práce věnuje.

Kant byl nejvýznamnější německý filosof 18. století, navíc patří mezi nejvlivnější filosofy všech dob. Zaměřím se konkrétně na jeho přínos v teorii poznání na úseku času a prostoru. Tato práce je vypracovaná v rámci transcendentální estetiky v jeho díle *Kritika čistého rozumu*.

Abychom však mohli sledovat Kantův postup při odkrývání jeho pohledu na svět, musíme navázat i na jeho nedílnou součást, prostor. Neboť abychom mohli klást otázku *kdy*, musíme k ní přidružit otázku *kde*, na kterémžto poli se časové spojitosti uplatňují, či tam, kde jsme schopni je jistým způsobem pojmout, vnímat.

Nejprve v této práci představím pilíře Kantovy teorie poznání, a sice základní pojmy a vymezení. Okrajově představím *analytické* a *syntetické soudy*, pro lepší nástin Kantovy filosofie. Následuje rozdělení poznání na *a priori* a *a posteriori*, vysvětlení základních pojmů jako je *názor*, *pojmem* etc. Dále proběhne rozbor metafyzického a transcendentálního výkladu prostoru i času jakožto apriorních čistých názorů.

V další fázi práce Kant odpovídá na běžné námitky vůči jeho teorii, následovat bude diskuse s vybranými moderními kritiky, například s P Guyerem,

G. Patzigem a P. F. Strawsonem. V závěru se pokusím na základě proběhlé diskuse shrnout, zda má Kantova teorie času pevné základy a jak dobře obstála proti vyřčené kritice.

1. Základní pojmy Kantovy teorie poznání

Abychom mohli vůbec o něčem diskutovat, o něčem smýšlet, potřebujeme dvě věci. Vnímajícího a vnímané, subjekt a objekt. V našem konkrétním případě je to člověk a svět. Mezi nimi musí panovat jistý druh vztahu. Svět kolem nás musí něco obsahovat, něco ho musí tvořit, jinak bychom o něm neměli co říci, pozbývali bychom i samotnou možnost něco říci. Minimálně se to tak musí každému z nás zdát, že něco je, okolní svět se nám totiž jaksi „prezentuje“. Ať už jako něco hmotného, abstraktního, reálného či transcendentálního. Každý má svou vlastní představu, své přesvědčení o tom, jak svět vznikl, zda má smysl, nebo naopak tápe a neví, či se ani neodvážá pokusit hádat. Existuje mnoho teorií o vzniku a povaze světa. Teorie velkého třesku (fyzikální stanovisko), kreacionismus (teologické stanovisko), nebo že celý svět je jen jakási simulace a další. Ideálním stavem není bezelstně důvěřovat, ale zkoumat, studovat, bádát a vzdělávat se. Jedině tak se mohou posouvat hranice lidských znalostí a možností.

Každý tedy máme „svou vlastní“ verzi světa, ve které věříme, že žijí i ostatní. Kant předkládá jednu takovou verzi jako jistou a zdůvodněnou. Abychom se v jeho tezi však mohli pohybovat, představím nejprve jeho pojmy, které nás napříč jeho teorií času budou provázet.

Člověk má tělo a mysl, přičemž díky tělu a jeho smyslům získává poznatky, které vstupují do mysli a tam se jaksi utřídí a tvoří celek, utváří celkovou zkušenost jak o nás, tak o světě. Tento proces získávání poznatků se nazývá poznání. Jistým způsobem se naše poznání musí vztahovat k předmětům, bez přítomnosti tohoto vztahu by jakákoli debata o poznání nemohla existovat, nemohli bychom ji totiž ani vést. Tento způsob, kterým se naše poznání vztahuje k předmětům, které myšlení bere jako svůj prostředek, Kant nazývá *názor*. Avšak aby tento názor mohl existovat, musí nám být dán nějakým způsobem předmět poznání, který afikuje naši mysl. Schopnost získávat představy tím způsobem, jakým jsme afikováni předměty, Kant nazývá *smyslovost*. Prostřednictvím této smyslovosti nám jsou předměty dány, a právě díky smyslovosti jsme schopni mít názory. Na druhé straně máme rozvažování, jímž předměty myslíme, a z rozvažování vycházejí *pojmy*. Kant zdůrazňuje, že ať už přímo či nepřímo, myšlení se musí prostřednictvím určitých

znaků vždy vztahovat k názorům, a tedy k smyslovosti, protože jinak by nám předměty nemohly být dány.¹

Pro lepší pochopení názoru a pojmu zde musím objasnit jejich rozdílnost. Podle Kanta tedy veškeré poznání vyžaduje dvě stránky – stranu smyslovou a stranu intelektuální organizace. Předmět se nám tedy jeví, a my ho musíme nějak pojmout. *Názor* je bezprostřední představení si předmětu, je to jednotná představa vázaná na konkrétní předmět. Oproti tomu *pojmem* se váže k předmětu nepřímou, skrze nás. Pojem je totiž řečové uchopení toho, co se jeví. Další rozdíl tkví v tom, že názor je jednotný, reprezentuje konkrétní věc, kdežto pojem je obecný a reprezentuje vlastnosti společné mnoha předmětům.²

Obsah je něco, co do nás jaksi vpadává, něco, co jsme si my sami nevymysleli. Máme představivost, ve které se v naší mysli vše odehrává. Když na představivost působí předmět, Kant to nazývá *počítka*, onen předmět se nás jaksi dotýká. Názor, který se prostřednictvím počítka vztahuje k předmětu, označuje Kant jako empirický, a neurčený předmět empirického názoru nazývá *jev*. Materií, a pro tuto práci klíčový pojem, *formu*, Kant definuje takto: „To, co v jevu odpovídá počítce, nazývám jeho *materií*, zatímco to, co způsobuje, že rozmanitost jevu může být uspořádána v určitých vztazích, nazývám *formou* jevu.“³ Materie všech jevů je nám dána *a posteriori*, avšak jejich forma musí být *a priori* připravena v mysli (viz další kapitoly), musí ji být tedy možno zkoumat odděleně od všech počítků.⁴

Kant dále zavádí pojem *soud*, a sice vztah nějakého subjektu k predikátu. Ten může být myšlen dvojím způsobem. Buď se jedná o soud vysvětlující, *analytický*, a nebo o soud rozšiřující, *syntetický*. V analytických soudech je predikát obsažen, v syntetických predikát obsažen není. Tyto soudy se dále dělí na soudy apriorní a aposteriorní. Analytické soudy jsou tedy primárně *a priori*, protože snažit se zakládat analytickou větu na zkušenosti by bylo problematické, neboť abych mohl vytvořit větu analytickou, nepotřebuji vyjít mimo pole pojmu, tudíž nepotřebuji k tomu zkušenost.⁵ Veškeré soudy lze tedy rozdělit na analytické *a priori*, analytické *a posteriori*, syntetické *a priori* a syntetické *a posteriori*. Soudy analytické *a priori* a syntetické *a posteriori* problematické nejsou. Analytické *a posteriori* můžeme

¹ Viz Kant, I., *Kritika čistého rozumu*. Přel. J. Loužil – J. Chotaš – I. Chvatík. Praha 2020, OIKOYMENH, B 33.

² Viz Guyer, P., *Kant*, London 2014, s. 61.

³ Kant, I., *Kritika čistého rozumu*, c.d., B 34.

⁴ Viz tamtéž.

⁵ Viz tamtéž, B 10–B 14.

rovnou vyloučit logicky. Problém nastává u soudů syntetických *a priori*, které jsou u Kanta možné. Vzniká problém, pokud chceme pojem rozšířit a zároveň vycházet z apriorního, obecného a nutného základu.⁶ Tato problematika je však přílišně obsáhlá na to, aby byla zahrnuta v této práci, a tak tedy vycházet z předpokladu, že syntetické soudy *a priori* jsou možné.

Vědu zabývající se apriorními principy smyslovosti Kant nazývá *transcendentální estetikou*. Ze stejnojmenné kapitoly v jeho knize *Kritika čistého rozumu* tato práce vychází. Kant dává pojmu transcendentální estetika jiný význam, dřívější pojem transcendentální estetiky totiž v racionalistické tradici neuznával nepostradatelný přínos sensibility k poznání jako takovému. „Kant vysvětluje, že zachraňuje pojem ‚estetika‘ z jeho velmi nedávného užívání jakožto názvu pro filosofický výzkum vkusu a umění, protože si nemyslí, že zde může být jakákoliv vědeckost těchto předmětů, ale může a musí tu být plně vědecký výzkum příspěvku smyslů pro poznání obecně a *a priori* forem těchto příspěvků, kterým může vyhradit toto jméno.“⁷

„Čistými (v transcendentálním smyslu) nazývám všechny představy, v nichž se nenachází nic, co patří k počítku. Čistá forma smyslových názorů vůbec se proto bude nacházet apriorně v mysli, v níž je veškerá rozmanitost daná v jevech nazírána v určitých vztazích. Tato čistá forma smyslovosti se nazývá *čistým názorem*. Když například z představy tělesa vyloučím to, co v ní myslí rozvažování, jako je substance, síla, dělitelnost atd., a právě tak i to, co v ní patří k počítku, jako je neprostupnost, tvrdost, barva atd., ještě mi z tohoto empirického názoru cosi zůstane, totiž rozprostraněnost a tvar. Ty patří k čistému názoru, který se uskutečňuje apriorně v mysli i bez skutečného předmětu smyslů nebo počítku, jako pouhá forma smyslovosti.“⁸ Kant zavádí pojem *čistý*, aby mohl vyjádřit představu v jejím nejzazším základu, kde to, co je čisté, je původně spjato se subjektem. Tímto postupem se snaží dokázat, že apriorní forma všech smyslových názorů se musí nacházet v mysli. Pokud z představy vyloučíme to, co se nachází v rozvažování, a sice že předmět má možnost být dělitelný, či že má nějakou sílu, dále to, co patří k počítku, jeho „zdánlivým“ vlastnostem, které představě přisuzujeme na základě našeho subjektivního vnímání, například tvrdost, barva atd., zbyde nám stále

⁶ Viz Patzig, G., *Jak jsou možné syntetické soudy a priori?*. Přel. J. Kuneš. Praha 2003, *Filosofia*, s. 28.

⁷ Guyer, P., *Kant*, c.d., s. 60.

⁸ Kant, I., *Kritika čistého rozumu*, c.d., B 34–B 35.

rozprostraněnost a tvar. A ty patří k čistému názoru, který je v mysli apriorně daný, nezávisle na tom, zda máme k dispozici skutečný předmět smyslů nebo počitek. Je to jen jakási forma, do které se představy vlévají. Zůstane tedy jen čistý názor a forma jevů, což je to jediné, co nám může smyslovost apriorně poskytnout. A při tomto zkoumání podle Kanta vyjde najevo, že existují dvě čisté formy smyslového názoru jakožto principy apriorního poznání (viz další kapitola).⁹

Dále podle Kanta existují *věci o sobě* a *jevy*. Věc o sobě je ta věc, která je bez přidaných vlastností, které jim přisuzujeme, například barvy, chuti atd., protože tyto vlastnosti k věci o sobě nepatří. Chuť vzniká až v nás, barvu vidíme díky uzpůsobenosti našeho oka. My tedy nevnímáme onu věc, jaká je sama ve své podstatě, ale vnímáme jakousi reprezentaci, protože naše vnímání nám onu věc zpracuje podle našeho způsobu vnímání (například dle funkce našeho oka, které nám viděné zpracovává) a podle našeho smýšlení. Jde tedy o způsob našeho empirického vnímání a zároveň o naše racionální zpracování předmětu. Jev je tedy vše, co se nám ve světě prezentuje. V Kantově filozofii nemáme možnost poznat věc samu o sobě, jelikož všechno poznáváme až skrze nás, skrze subjekt.¹⁰

⁹ Viz tamtéž, B 33–B 36.

¹⁰ Viz tamtéž, B45.

2. Čas jako apriorní forma

Vše, co se v našem životě děje, má v našem vnímání jakési časoprostorové určení. Vše se odehrává v čase, někdy, a vše se odehrává v prostoru, někde. Tak se to zdá pro naše běžné vnímání přirozené. Naše smysly nám tedy říkají, že čas a prostor jsou všeobjímající jsoucna, ve kterých se vše odehrává, ve kterých existujeme. Kant přichází se svou teorií času a prostoru, která se toto tvrzení snaží rozbít. Začnu tedy s představením Kantovy koncepce času. Než se však dostanu k samotnému času, kterému věnuji podstatnější část práce, rád bych představil i Kantovu teorii prostoru, už jen proto, že na základě běžného vnímání se nám tato dvě „jsoucna“ zdají neodlučitelná. V kapitole *Asymetrie času a prostoru* vyložím rozdíly mezi časem a prostorem v Kantově teorii. Na první pohled se opravdu může zdát, že čas a prostor od sebe nelze odtrhnout, ale při hlubší analýze se dostáváme k zajímavým poznatkům, které tuto koncepci napadají.

V prostoru nám jsou tedy předměty (jevy) dány, a vše, na čem můžeme pozorovat laicky řečeno „působení času“, můžeme pozorovat v něm. Nejprve rozeberu Kantův metafyzický výklad prostoru a následovat bude výklad transcendentální.

Metafyzický výklad je snaha o vyložení způsobu bytí času a prostoru. Pojmy prostoru a času nejsou abstraktní pojmy vytvořené na základě vjemů prostorových a časových vztahů, jsou to nutné představy nám dané *a priori*, předcházejí jakoukoli zkušenost, ve kterých časoprostorové vztahy poznáváme. Ona zkušenost je možná až díky této *a priori* formě. Prostor leží v základu všem vnějším názorům.¹¹ Je to tedy snaha dokázat, že prostor a čas nejsou pojmy, ale čisté názory, které se nezakládají na zkušenosti, nýbrž jsou apriorní.

V transcendentálním výkladu se Kant snaží prokázat čisté formy smyslového názoru jako podmínky, za nichž lze pochopit časoprostorové předměty jako možné. Tento Kantův počín má ukázat, že obecně platné a nutné soudy o prostorových a časových vztazích lze pochopit pouze a jedině tehdy, pokud jejich předměty považujeme za konstruované v rámci čistých forem smyslového názoru. Geometrické a aritmetické soudy jsou nutné a obecně platné – tedy není možné, aby pocházely ze zkušenosti.¹² Transcendentální výklad má tedy dokázat, že čistý názor

¹¹ Viz Röd, W., *Klasická německá filosofie I*. Přel. J. Karásek. Praha 2015, OIKOYMENH, s. 43–44.

¹² Viz tamtéž, s. 44.

času a prostoru je takové povahy, aby mohlo být nezávisle na zákonech logiky a významu slov umožněno nezkušenostní zdůvodnění pravdivých soudů (syntetických soudů *a priori*) v geometrii a aritmetice.¹³

2.1. Filosofie prostoru

„Prostřednictvím vnějšího smyslu (který je vlastností naší mysli) si představujeme předměty jako existující mimo nás a tyto předměty si veskrze představujeme v prostoru. V něm je určen nebo určitelný jejich tvar, velikost a vzájemný vztah. Vnitřní smysl, jehož prostřednictvím mysl nazírá sebe samu nebo svůj vnitřní stav, neposkytuje sice žádný názor duše samé jako objektu, je to však přece jen určitá forma umožňující nazírání vnitřního stavu duše, takže si vše, co patří k vnitřním určení, představujeme v časových vztazích.“¹⁴ Kant otevírá metafyzický výklad prostoru rozlišením na vnější a vnitřní smysl, přičemž prostor je spjatý s vnějším smyslem a čas se smyslem vnitřním (viz dále). „Není možné nazírat čas jako něco mimo nás, právě tak jako je nemožné nazírat prostor jako něco v nás.“¹⁵ Zde už Kant poukazuje na časoprostorovou distinkci (podrobný rozbor následuje v kapitole *Asymetrie času a prostoru*). Naznačuje tím, že čas i prostor mají svá pole působení. Jistě, čas a prostor jsou vzájemně do jisté míry provázané, to však neznamená, že musí být nutně stejné povahy – tak by tomu mohlo být, pokud by se jednalo o dvě objektivní jsoouca, která se dotýkají veškeré skutečnosti. Tak tomu však u Kanta není.

Kant předkládá čtyři argumenty prostoru. První dva argumenty se věnují prostoru a vysvětlení jeho apriorní/aposteriorní povahy, další dva se věnují rozlišení pojmu a názoru. Tyto argumenty jsem rozdělil do několika bodů: a) nezkušenostní povaha, b) prostor jako podmínka, c) čistý názor a d) nekonečný charakter.

a) Prostor není podle Kanta empirický pojem. Aby se jisté počítky mohly vztahovat k něčemu, co leží mimo mne, musí v nás již být představa prostoru. Jinak bychom si předměty představovali jen jako různé, a nikoliv na různých místech, ani existující mimo sebe navzájem a vedle sebe.¹⁶ Z tohoto důvodu jsou tyto argumenty v metafyzickém výkladu, mají totiž dokázat aprioritu této formy. Vnímání toho, že se nějaký předmět nachází na odlišném místě než předmět další, nelze vyvodit ze

¹³ Viz Patzig, G., *Jak jsou možné syntetické soudy a priori?*. c.d., s. 35.

¹⁴ Kant, I., *Kritika čistého rozumu*, c.d., B 37.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ Viz tamtéž, B 38.

zkušenosti. Zkušenost jsme totiž schopni získávat až na základě této apriorní formy. Nelze tedy vykládat prostor na základě prostorových vztahů, protože ty je možné vnímat až ze zkušenosti, které, jak bylo již řečeno, předchází apriorní názor prostoru.

b) Kant prostor považuje za podmínku možnosti jevů. Prostor pro něj není závislé určení nebo vlastnost, nýbrž je to apriorní představa, která tvoří základ vnějších jevů.¹⁷ Již v prvním bodě Kant obhájil časoprostorovou aprioritu, která předchází zkušenost. Další důvod, proč je prostor *a priori* představa je ten, že si lze představit prázdný prostor, nikoli však, že prostor není. Tak si tedy lze představit prostor bez věcí, ale ne věci bez prostoru. Musí všem předmětům předcházet, je tedy předmětům podmínkou. Pro zkušenost je potřeba předpoklad představy času a prostoru.

c) Kant říká, že prostor není obecný pojem vztahů mezi věcmi vůbec. Podle něj je to čistý názor.¹⁸ Prostor nepředstavuje vztahy mezi předměty, abychom totiž tyto vztahy mohli chápat, musí v nás již být apriorní představa prostoru. Prostor je čistým názorem, protože si můžeme představit více prostorů, ale ty vždy budou součástí jednoho prostoru, který je všeobsáhlý a bytostně jednotný, zatímco rozmanitost v něm je založena pouze na omezeních.

d) Prostor si představujeme jako nekonečnou veličinu. U Kanta je tato veličina *daná*, což je silnější pojem, než kdyby byla *vrozená* (viz další kapitoly).¹⁹ „Každý pojem si pak sice musíme myslet jako představu, která je obsažena v nekonečném množství různých možných představ (jako jejich společný znak), a která je tudíž obsahuje *pod sebou*; ale žádný pojem si jako takový nemůžeme myslet tak, jako by nekonečné množství představ obsahoval v *sobě*.“²⁰ Části prostoru existují zároveň, na rozdíl od času, kde části existují po sobě (viz další kapitola). Zde tedy Kant dokládá, že prostor je apriorní názor, a nikoliv pouhý pojem.²¹ Důležitý bod je také to, že dílčí pojmy, ze kterých se skládá obecný pojem, jsou logicky předřazeny celku. Ale s prostorem a jeho částmi se to má jinak – nejsou to části, které jsou nám předem dané, ze kterých mysl vytvoří představu jednoho prostoru, ale části prostoru

¹⁷ Viz tamtéž, B 39.

¹⁸ Viz Tamtéž.

¹⁹ Viz Tamtéž.

²⁰ Tamtéž, B 39–B 40.

²¹ Viz tamtéž, B 40.

jsou dány pouze v něm a *skrze* něj. Nejen tedy, že prostor (i čas) je jeden, ale také je jednotný.²²

Kant transcendentálním výkladem myslí objasnění určitého pojmu jako principu, na jehož základě je zde možnost vysvětlit jiné syntetické poznatky *a priori*. Pomocí tohoto výkladu lze odpovědět na otázku, jak je vůbec možná moderní přírodověda. „K tomuto účelu je třeba, aby 1. takové poznatky z daného pojmu skutečně vyplývaly a aby 2. tyto poznatky byly možné jen za předpokladu daného způsobu vysvětlení tohoto pojmu.“²³ Kant si jako příklad, který demonstruje takovýto pojem, vybral geometrii, která popisuje prostor synteticky, přesto však *a priori*. Prostor podle něj musí být tedy názorem, protože z pojmu se nedají odvodit žádné věty, které by jej překračovaly, což se ale v geometrii děje. Tento názor se v nás však musí nacházet *a priori*, není empirický. Nachází se v nás před vnímáním nějakého předmětu. Co se týče vět geometrie, jsou apodiktické, a sice jsou spojené s vědomím své nutnosti. Kant jako příklad uvádí trojrozměrný prostor.²⁴

„Geometrické věty jsou totiž všechny apodiktické, tj. spojené s vědomím své nutnosti, jako například, že prostor má jen tři rozměry; takové věty však nemohou být empirickými neboli zkušenostními soudy, ani z nich nemohou být vyvozeny.“²⁵ Prostor tedy musí být názor, protože jen z pojmu bychom nemohli vyvodit věty, které by samotný pojem překračovaly. Nejde tu zde jen o samotnou geometrii, Kant vlastně těmito vysvětleními pokládá možnost principů vědeckého poznání vůbec, pokládá věty, ze kterých vyplývají další věty. Kant tímto položil základ filosofie vědy. Byl vědou fascinován – bylo jasné, že věda platí a těžko se zpochybňuje. Ale snažil se říct, že fungování vědy musí mít nějaké podmínky. A kde se berou? Je to nějaké Boží vnuknutí nebo souhrn nahodilostí? Podle Kanta je to dáno tím, že máme určité formy, ve kterých vše konstruujeme. Nevymysleli jsme si je, ony prostě platí. A Kantova metafyzika tkví v odhalení těchto forem. Díky času totiž fungují zákony mechaniky – a tím, že fungují, retrospektivně dokazují, že čas existuje. Aritmetika je podložena časovostí – při sčítání je potřeba časové vědomí, v němž se jednotky postupně přičítají jedna ke druhé a tím vzniká výsledek. Geometrie je podložena prostorovostí – potřebuji prostor, scénu, na níž *a priori* vím, že potřebuji tři čáry, bez

²² Viz Allison, H., *Kant's Transcendental Idealism – An Interpretation and Defense*, New Haven 2004, Yale University Press, s. 110.

²³ Kant, I., *Kritika čistého rozumu*, c.d., B 40.

²⁴ Viz B 40–B 41.

²⁵ Tamtéž, B 41.

kterých nelze uzavřít prostor. Nestačí pouze pojem čáry. Mechanika byla základní vědou, která se snažila vysvětlit fyzikální svět – ale například abych mohl vytvořit platnou větu o rovnoměrném přímočarém pohybu v čase t (větu týkající se pohybu nebo rychlosti), potřebuji mít už názor času. Charakter času ukazuje, že se dají odvodit další věty, podobně jako v geometrii. Apriorita času tedy umožňuje apriorní tvrzení týkající se mechaniky. Metafyzický a transcendentální výklad času a prostoru má tedy dokázat, že čas a prostor jsou chápány jako veličiny, díky kterým je možná moderní přírodověda.

Kant pokládá otázku, jak je možné, že se takový vnější názor (který předchází všem subjektům) nalézá v mysli? Sám na ni také i odpovídá: „Zjevně ne jinak než tak, že má své sídlo pouze v subjektu, jako jeho formální způsobilost být afikován objekty, a tím získávat *bezprostřední představu* o nich, tj. názor, tedy pouze jako forma vnějšího *smyslu* vůbec.“²⁶ Nachází se tedy pouze v subjektu, jako forma vnějšího smyslu. Podle Kanta nemáme prostor hledat jako objektivní určení, vlastnost jevů či věcí o sobě nebo jejich vztahy, ale jako již v subjektu položený základ, formu, do které se vlévají předměty naší zkušenosti.

Nabízí se zde zásadní otázka – pokud prostor jako apriorní forma dlí v subjektu, co se stane, když zmizí subjekt (člověk)? „Nevezmeme-li v úvahu subjektivní podmínku, za níž jediné můžeme získat vnější názor, totiž že můžeme být předměty afikování, neznamená představa prostoru vůbec nic.“²⁷ Kant tedy tvrdí, že kdyby prostor nebyl naší subjektivní podmínkou pro vnímání věcí, prostor by vlastně nebyl. Zmizel by jeho význam i použití, a s ním i jeho existence, což je závažné tvrzení, kterému je věnována pozdější část práce. Navíc toto prostorové uplatnění platí pouze na poli jevů, netýká se věcí o sobě, k jejich poznání totiž nemáme přístup. Také nelze říci, že takto ony věci o sobě nazírá každý žijící subjekt – jiné myslící bytosti by mohly mít vnímání jiného druhu, odlišný způsob vnímání reality, světa jevů či světa věcí samých o sobě, a tak Kant hovoří pouze z pohledu člověka.

Kant se snaží udat větu o prostoru, která bude mít nutnou a obecnou platnost. Naše smyslové podmínky jsou omezující, a proto, aby mohla věta platit obecně a nutně, musíme k ní připojit podmínku. Ta je nutná proto, aby věta byla pravdivá. Původně položená věta (viz dále) totiž nemá ověřitelnou pravdivost, kdežto jakmile připojíme podmínku k subjektu, stává se tvrzení obecně platné, nutné a pravdivé.

²⁶ Tamtéž.

²⁷ Tamtéž, B 42–B 43.

„Jestliže omezující podmínku soudu připojíme k pojmu subjektu, pak tento soud platí nepodmíněně. Věta: ‚Všechny věci jsou vedle sebe v prostoru‘ platí pouze s tím omezením, že tyto věci jsou považovány za předměty našeho smyslového názoru. Připojím-li k pojmu podmínku a řeknu: ‚Všechny věci jakožto vnější jevy jsou vedle sebe v prostoru‘, pak toto pravidlo platí obecně a bez omezení. Naše výklady tedy učí *realitu* (tj. objektivní platnost) prostoru vzhledem ke všemu tomu, co se nám zvnějšku může naskytnout jako předmět, ale zároveň *idealitu* prostoru vzhledem k věcem, jsou-li rozumem uvažovány samy o sobě, tj. bez ohledu na uzpůsobenost naší smyslovosti.“²⁸ Kant tedy vytvoří větu o prostoru takovou, která je obecně platná a pravdivá. Pokud totiž svážeme podmínku přímo k subjektu, zbaví se tím omezení „subjektem“. Přesto však můžeme o prostoru a jeho rozprostraněných jsoucnech hovořit pouze z hlediska člověka. „Zastáváme tedy *empirickou realitu* prostoru (s ohledem na veškerou možnou zkušenost), i když zároveň také jeho *transcendentální idealitu*, tj. že prostor není ničím, odhlédneme-li od podmínky možnosti veškeré zkušenosti, a přijmeme ho jako něco, co mají za základ věci samy o sobě.“²⁹ Na úrovni lidské zkušenosti je tedy čas skutečný (skrže lidské smysly, které jsou schopné poznávat jenom jevy), ale zároveň je transcendentálně ideální, jakmile bychom totiž prostor přisoudili věcem o sobě, a vykročili tak z pole naší zkušenosti, prostor by přestal být platný a ztratil by význam.

2.2. Co je čas?

Nyní se dostávám k mé ústřední otázce, a sice čím je čas. Kant předkládá tři možnosti: čas (i prostor) je buď subsistující, inherující, nebo je apriorní formou smyslovosti. Čas jakožto subsistující znamená, že čas je sám o sobě, jako jakýsi „objekt“, pod který spadá všechno ostatní. Inherující čas znamená vztahy mezi všemi věcmi. K tomuto názoru se přikláněl Gottfried Wilhelm Leibniz, podle něhož čas a prostor platí za vztahy mezi jsoucnými, které aposteriorně získáme a jsou to pojmy abstraktní, vyabstrahované z našich smyslů.³⁰ Čas a prostor je podle Leibnize na předmětech naprosto závislý. Ve chvíli, kdy by zmizely předměty, zmizel by i čas

²⁸ Tamtéž, B 43–B 44.

²⁹ Tamtéž, B 44.

³⁰ Viz Röd, W., *Klasická německá filosofie I*, c.d., s. 32.

a prostor.³¹ Kant s Leibnizem souhlasil v tom, že čas a prostor nemají absolutní realitu, a dále že jsou *ideální*.³²

Avšak první dvě stanoviska se podle Kanta rozcházejí s principem samotné zkušenosti. Zastánci subsistence, což bývá strana matematických přírodovědců, musí přijmout dvě absolutní entity, které existují jen proto, aby do sebe pojal všechny skutečné.³³ Toto stanovisko například zastával Isaac Newton, podle něhož je čas jakási superentita, v níž se dějí všechny fyzikální skutečnosti (pohyby, změny). Čas i prostor jsou tedy podle Newtona objektivní superjsoučna, která zakládají homogenitu universa. Nejsou to však substance – namísto toho jsou podle Newtona čas i prostor Boží akcidenty.³⁴ Zastánci inherence zase tvrdí, že čas platí za vztahy jevů (vedle sebe nebo po sobě), které jsou vyabstrahované ze zkušenosti. Ti, jenž zastávají hledisko subsistence času, získají to, že si otevírají pole jevů pro matematická tvrzení, avšak to je zároveň i jejich úskalím – vzniká problém, když se snaží mimo toto pole vyjít. Straně, která se zastává inherence času, sice nepřekážejí představě času a prostoru, když nechtějí o předmětech soudit jako o jevech, nýbrž ve vztahu k rozvažování. Jenže poté vzniká problém i na jejich straně – nedokážou udat důvod možnosti matematických poznatků *a priori* (nemají totiž pravdivý a objektivně platný názor *a priori*).³⁵ Abychom však mohli vůbec nějakou zkušenost získat, musí v nás zt jakási půda, abychom mohli chápat podněty získané smysly. Zkušenost je tedy možná teprve až na základě těchto *a priori* forem. A tak tedy Kant zabudovává čas do koncepce smyslového vnímání a přichází se svým řešením, že čas je čistá forma smyslového názoru, pouze jakýsi způsob nazírání světa. Jakákoli zkušenost je možná až po tom, co máme tuto formu. Tímto pojetím Kant bourá dosavadní koncepci poznání. Čas a prostor tedy nejsou jen formy názoru, ale jsou *a priori* formy názoru. Nejde tu pouze o myšlenku blízkého mezi konkrétními věcmi vnesenými do zkušenosti a myšlenkou jejich časového a prostorového určení bytí. Tato myšlenka je tak vážná, že ji nelze zrušit bez anulování celé koncepce zkušenosti. Nelze totiž abstrahovat od ideje času, zatímco zachováme zkušenost obecně, to jest mimo naše možnosti.³⁶

³¹ Viz Allison, H., *Kant's Transcendental Idealism – An Interpretation and Defense*, c.d., s. 97.

³² Tamtéž, s. 102.

³³ Viz Kant, I., *Kritika čistého rozumu*, c.d., B 56.

³⁴ Viz Allison, H., *Kant's Transcendental Idealism – An Interpretation and Defense*, c.d., s. 98.

³⁵ Viz Kant, I., *Kritika čistého rozumu*, c.d., B 56–B 58.

³⁶ Viz Strawson, P. F., *The Bounds of Sense*, c.d., s. 50.

Kant předkládá pět argumentů času. Argumenty se týkají a) apriority času, kde zahrnuje jeho empirickou povahu. Dále b) čas jako podmínka, kde času přisuzuje charakter podmínky veškeré skutečnosti. Následuje c) dimenzionalita, kde se věnuje rozměru času, jako předposlední je d) názor, kde objasňuje, že čas není pouhý pojem. Poslední argument je e) nekonečný charakter, kde se Kant věnuje nekonečnosti času.

a) Čas není empirický pojem, nepochází ze zkušenosti. Tuto tezi obhajuje takto: „Současnost nebo následnost by totiž ani nebyly vnímány, kdyby jim apriorně v základu neležela představa času.“³⁷ Zkušenost totiž už předem předpokládá časové vztahy, je možná jen v nich. Abychom však mohli chápat, že jisté události se dějí teď, nějaké se už děly a budou následovat další, musíme mít předporozumění času *a priori* před vši možnou zkušeností, která je možná jen na základě v mysli předpřipravené představy času. Nelze tedy z pozorování „působení“ času vyvodit, čím čas je. Ono působení času totiž vnímáme svými smysly, skrze zkušenost, ta však potřebuje jakousi osnovu, rámeček, podle kterého funguje, a tímto rámcem je čas.

b) „Čas je nutná představa, která leží v základu všem názorům.“³⁸ Představa času je tedy nezbytná. Všechny názory se na ní totiž zakládají, je možné je získat jen skrze čas, nebo v časových vztazích. Kant tvrdí, že čas sám nelze zrušit, ale je možné jevy z času vyjmout.³⁹ Toto tvrzení je analogické s tvrzením o prostoru. Lze si představit prázdný prostor, ale ne věci bez prostoru. Čas neexistuje sám o sobě, není to něco, co patří k věcem o sobě, není ani vlastností jevů a neplatí ani za vztahy mezi nimi. Pokud by byl sám o sobě, i bez skutečných předmětů by zůstal skutečný čas. A pokud jde o předměty, tak pokud by jim opravdu náležel, nemohl by je předcházet jakožto podmínka jejich poznání. Není to žádné objektivní určení předmětů. Čas je pouze forma vnitřního smyslu – určuje vztah představ v našem vnitřním stavu.⁴⁰

c) Na aprioritě času se zakládá i možnost apodiktických zásad o časových vztazích, neboli axiomů o čase. Čas je jednorozměrný – nebo minimálně nám připadá vnímat, chápat a „užívat“ jen jeden jeho rozměr – různé časy nejsou zároveň, ale po sobě (toto je protikladné k prostoru – různé prostory nejsou po sobě, ale vedle sebe). Kant tvrdí, že tyto zásady nemohou být odvozeny ze zkušenosti, neboť by postrádaly apodiktickou jistotu či obecnou platnost.⁴¹ „Mohli bychom pouze říci: tak

³⁷ Kant, I., *Kritika čistého rozumu*, c.d., B 46.

³⁸ Tamtéž.

³⁹ Viz tamtéž.

⁴⁰ Viz tamtéž, B 49.

⁴¹ Viz tamtéž, B 47.

tomu učí běžné vnímání; nikoli však: tak tomu musí být.“⁴² Realita se nám určitým způsobem jeví a je pochopitelné, pokud našemu prvotnímu (zkušenostnímu) náhledu na svět chceme věřit. Ale to, že se nám realita nějak jeví, neznamená, že to tak ve skutečnosti musí být.

d) Čas není obecný pojem, je to čistá forma smyslového názoru. Podobně jako u prostoru, i zde Kant předkládá čas jako jednotný, který se skládá z různých časů. „Představa, která může být dána jen prostřednictvím jednoho jediného předmětu, je ale názor. Věta, že různé časy nemohou být zároveň, by se také nedala odvodit z nějakého obecného pojmu. Tato věta je syntetická a nemůže vyplývat jen z pojmu. Je tudíž bezprostředně obsažena v názoru a v představě času.“⁴³

e) Čas je podle Kanta nekonečný. „Nekonečnost času neznamená nic víc, než že každá určitá velikost času je možná jen prostřednictvím dílčích omezení jednoho jednotného času ležícího v základu.“⁴⁴ Běžně si čas představujeme jako nekonečnou přímku, která je jednorozměrná. Podle Kanta je i toto důvod, proč představa času musí být názor, protože všechny vztahy této přímky se dají ukázat na nějakém vnějším názoru.⁴⁵ Nekonečnost však chápe ve smyslu celku a jeho dílčích částí. Pokud si u něčeho můžeme představit části, a jakoukoli velikost předmětu, určené jen skrze omezení, není možné, aby byla celá představa dána pouze pojmy, ty totiž obsahují jen dílčí představy, a tedy musí jim ležet v základu bezprostřední názor.⁴⁶

V metafyzickém výkladu Kant tedy prokázal, že čas má apriorní povahu, protože nepochází ze zkušenosti, neboť ji musí nutně předcházet. Dále je to představa nutná, naše vnitřní vztahy se na ní zakládají – a na našich vnitřních vztazích se zakládá vše, co dokážeme vnímat či poznávat. Čas má jen jeden rozměr, různé časy jsou po sobě. Kant dále dokázal, že čas není pouze obecný pojem, ale názor. Dále prokázal čas jako nekonečný, ale nekonečný v tom smyslu, že každá velikost času je určena jen skrze omezení.

Transcendentální výklad pojmu času řadím do čtvrté kapitoly, kde se budu zabývat kritikou Kantovy teorie. Je v něm totiž probírán pojem změny, která je obecně brána jako důkaz objektivitě času.

⁴² Tamtéž.

⁴³ Tamtéž.

⁴⁴ Tamtéž, B 47–B 48.

⁴⁵ Viz tamtéž, B 49–B 50.

⁴⁶ Viz tamtéž.

Prostor a čas nejsou na stejné rovině (viz následující kapitola Asymetrie času a prostoru), ať už v charakteru nebo uplatnění. „Mohu-li *a priori* říci: všechny vnější jevy jsou v prostoru a *a priori* určeny podle prostorových vztahů, mohu vzhledem k principu vnitřního smyslu zcela obecně říci: všechny jevy vůbec, tj. všechny předměty smyslů jsou v čase a nacházejí se nutně v časových vztazích.“⁴⁷ Prostor je tedy omezen pouze na vnější jevy, ale čas je apriorní formou všech jevů vůbec. Všechny představy totiž patří k vnitřnímu stavu, a nezáleží na tom, jestli mají za předměty vnější věci. Kant říká, že čas je bezprostřední podmínkou vnitřních jevů, duší, tím pádem i vnějších jevů, protože těm duše vždy předchází.⁴⁸

Čas je svou existencí závislý na subjektu. „Odhlédneme-li od *našeho* způsobu, jak se sami vnitřně nazíráme a prostřednictvím tohoto názoru pojmáme v představivosti i všechny vnější názory, a bereme-li tudíž předměty takové, jaké by mohly být samy o sobě, pak není čas ničím.“⁴⁹ Bez nás lidí čas neexistuje, tvrdí Kant. Čas má objektivní platnost jen na poli jevů, jakožto předmětů našich smyslů. Jakmile však odhlédneme od smyslovosti, čas ztrácí svou objektivitu. A jelikož se nachází v subjektu, mimo subjekt není ničím. Mimo nás by totiž neměl smysl, účel ani uplatnění. Přesto čas objektivní je – ale jen vzhledem ke všem jevům a věcem, které se mohou vyskytnout ve zkušenosti.⁵⁰

Kant dává dohromady větu o čase, která bude platná, nutná a pravdivá. „Nemůžeme říci: ‚Všechny věci jsou v čase‘, protože u pojmu věcí vůbec odhlížíme od každého způsobu jejich názoru, tento názor je však vlastní podmínkou, za níž čas patří do představy předmětů. Je-li pak tato podmínka připojena k pojmu a říká se: ‚Všechny věci jakožto jevy (předměty smyslového názoru) jsou v čase‘, má tato zásada svou dobrou a objektivní správnost a obecnost *a priori*.“⁵¹ Tato věta je obecně platná a nutná, jelikož je připojena k subjektu. Její objektivní platnost se zajišťuje touto podmínkou, tímto připojením. Tentokrát však věta platí na všechny jevy obecně, věta o prostoru se týkala pouze vnějších jevů.

Kantovy výklady tedy učí empirickou realitu času, a sice že čas má objektivní platnost pro jevy (předměty našich smyslů). Kantova transcendentální idealita času

⁴⁷ Tamtéž, B 51.

⁴⁸ Viz tamtéž, B 50–B 51.

⁴⁹ Tamtéž, B 51.

⁵⁰ Viz tamtéž.

⁵¹ Tamtéž, B 51–B 52.

tkví v tom, že upírá času nárok na absolutní realitu, protože nemáme přístup k poznání věcí o sobě. Kdyby čas nebyl naší subjektivní podmínkou, není ničím.⁵²

2.3. Asymetrie času a prostoru

Z hlediska běžného vnímání se může zdát, že čas a prostor jsou takřka neodlučitelná dvojice. Přesto mezi nimi panují výrazné distinkce. Samozřejmě, že čas i prostor nejsou totožné, ale liší se fundamentálně? Je možné je od sebe odtrhnout?

Čas i prostor jsou podle Kanta čistou formou smyslového názoru. Prostor je formou vnějšího smyslu, čas formou vnitřního smyslu. Paradoxně, obě formy, vnější i vnitřní, se nachází *uvnitř* nás, jako čisté formy smyslového názoru. Navíc jsou tyto formy *pouze* v subjektu. Tímto problémem se začneme zabývat z hlediska významu slov – co znamená u Kanta *vnitřní* a *vnější* forma? Je vnější to, co je na povrchu, nebo jsou to předměty okolo nás? Ale jak do tohoto schématu zapadá naše tělo? A do vnitřní formy spadá vše, co je pod povrchem, nebo je to jakýsi „střed“ předmětů?

Čas je formou vnitřního smyslu. Vnitřní jsou věci, které se týkají *mě* – mého vnitřního stavu, mé stavy samotné, mé kognitivní pochody. Z hlediska psychologie to jsou všechny psychické procesy a vlastnosti, psychické stavy, vše, co vnímám, je součástí mě. Kde tedy zeje čas, pakliže je vnitřní? Kantova „vnitřní“ povaha času znamená, že čas je jakýsi „stav myslí“, pole, kde se časové vztahy realizují. Vše, včetně myšlenek či představ, je možné pouze v časových vztazích. Tento vnitřní smysl se nachází *pouze* v subjektu, jako forma nazírání světa.

Prostor je formou vnějšího smyslu a vychází z nás, jakožto čistá forma smyslového názoru. Stejně jako čas, i tato forma vnějšího smyslu dlí v subjektu, jako způsob nazírání světa. Vnější jsou tedy podle Kanta věci a bytosti. Vnější představou je tedy vlastně myšleno pole, jehož obsahem je vše, co není stavem myslí, vše ostatní, co je mimo nás.

V jakém vztahu jsou čas a prostor? Může se zdát, že je symetrický. Cokoli se děje v prostoru, se děje i v čase, a cokoli se děje v čase, se děje i v prostoru. Tak se to může zdát na základě běžného vnímání. Podle Kanta si čas a prostor rovny nejsou. „Čas je apriorní formální podmínkou všech jevů vůbec. Prostor jako čistá forma všech vnějších názorů je jako apriorní podmínka omezen pouze na vnější jevy. Naproti tomu, protože všechny představy bez ohledu na to, zda mají, či nemají

⁵² Viz tamtéž, B 52–B 53.

za předmět vnější věci, náležejí přece samy o sobě jako určení mysli k vnitřnímu stavu, ale tento vnitřní stav podléhá formální podmínce vnitřního názoru, a tedy času, je čas apriorní podmínkou všech jevů vůbec, a sice bezprostřední podmínkou vnitřních jevů (našich duší), a právě tím zprostředkovaně i vnějších jevů.⁵³

Asymetrie času a prostoru se tedy zdá být platná. Čas má prioritu oproti prostoru. To, co spadá pod vnější smysl, spadá i pod ten vnitřní. Ale ne vše, co spadá pod vnitřní, spadá pod vnější. Všechny vnější jevy patří do prostoru, ale všechny jevy jako takové patří do času. Čas totiž obepíná i prostorovost, nejsou v jedné rovině, kde existují vedle sebe, nejsou rovnocenné. Je velice těžké si představit, jak bychom bez času mohli *fungovat*, ale pracujeme s realitou tak, jaká je – ne, jaká musí být, nebo jaká může být. Vše, co tedy dostáváme pomocí vnějšího smyslu, spadá také pod smysl vnitřní, také je to nakonec stav naší mysli (mysli jednotlivce). Vezměme si dva příklady – auto a radost. Jev auta se nachází v prostoru, ale uchopujeme jej až v rozumu jako představu, tudíž se stává stavem mé duše. I když je tedy auto vnější jev, představa auta se nachází v naší mysli v časových vztazích, díky kterým jsme schopni ji uchopit. Dalším příkladem je radost – ta je však pouze časová, nikoli prostorová. Radost je pouze naším duševním stavem. Děje se pouze v čase – má začátek, probíhá a má i konec. Toto vše probíhá v časových vztazích. Jde o to, že absolutně všechno, co vnímáme, promýšlíme (představování, vzpomínání) nebo poznáváme, se děje nutně v časových vztazích, a nemusí se dít ve vztazích prostorových. Primární bod asymetrie času a prostoru tkví v prioritě času. Vše musí probíhat v čase, ale ne vše musí probíhat v prostoru.

Pokud ale tento subjektivní názor dlí v člověku, co se stane, když se potkají lidé dva? Dejme tomu, že se tito dva lidé nachází ve stejné místnosti. Prostor však vzniká v hlavě. Ale v čí? Vzniká tedy v hlavě jedince, který je v místnosti jako první, a ten přichází do jeho hlavy „vstoupí“? Dostane se do jeho stavu mysli, nebo jsou oba zároveň v hlavě toho druhého? Zdá se pravděpodobnější, že jsou oba v objektivním jsoucnu, které do sebe vše pojímá. Kantova odpověď na tuto otázku zní, že ony dva subjekty, oni dva lidé, se fenomenologicky vnímají. Čas a prostor jsou ryze subjektivní, a my sami jsme instancí subjektivity. Tuto subjektivitu však sdílíme a je všem lidem společná. Subjekt je totiž jakási struktura, kterou jakožto lidé

⁵³ Tamtéž, B 50–B 51.

sdílíme, takže vychází z každého subjektu a navzájem se v této struktuře „potkáváme“.

3. Transcendentální idealismus jako stanovisko

Na konci 18. století Kant založil pojetí *transcendentální idealismus*, které je jeho filosofickým stanoviskem. Starší filosofická bádání se zaměřovala na obsahy poznávání, avšak v transcendentálním idealismu se stal posun jiným směrem. Zabývá se totiž podmínkami samotného *poznání*. „Výraz ‚transcendentální‘ neoznačuje přesně vzato metodu kritické filosofie, nýbrž charakter jejího základního tázání; v transcendentální filosofii se ptáme po podmínkách, za nichž lze pochopit jako možnou objektivní platnost apriorních pojmů a vět.“⁵⁴ U Kanta tento přístup tedy znamená, že veškeré poznávání nevychází ze zkušenosti, nýbrž zkušenost je možná až na základě čistých forem smyslového názoru, a sice času a prostoru. Dalšími nezbytnými prvky, kterými se však tato práce nezabývá, jsou kategorie rozvažování a ideje rozumu.

Představím dvě strany pojetí světa – na jedné je naivní realismus. Jeho hlavní myšlenka tkví v tom, že věci jsou tam venku a jsou přesně takové, jak se nám jeví. Extrémní idealismus na druhou stranu tvrdí, že věci tam venku neexistují vůbec. Ať už věci tam venku jsou nebo ne, nějak tyto skutečnosti poznáváme. Ale jak? Máme tu možnost empirismu a racionalismu, kdy podle empiriků poznání pochází ze zkušenosti, a rozvažování teprve následuje, ale u racionalismu nejprve vládne rozvažování a teprve na jeho základě je možná zkušenost. Transcendentální idealismus vyplývá z apriorní povahy času a prostoru, je to tedy Kantovo řešení, ke kterému dospívá – je to jakési spojení reálného a transcendentálního. Jde mu o syntézu realismu a idealismu. Kant také poukazuje na důležitou spojitost empirických smyslů a racionálního rozvažování. A tak tedy Kant utváří jakýsi střed těchto postojů – tam venku sice existují věci o sobě, ty však nemůžeme poznat. Ale to, co poznáváme, jak věci vidíme, je výsledek našeho zpracování, to my je formujeme. A v jakém vztahu jsou jevy k čistým formám smyslového názoru? Čas a prostor, skrze které jevy poznáváme, jsou reálné pouze ve vztahu k lidské zkušenosti, jsou to ideální formy.

U Kanta jsou tyto formy *dané*, nikoliv *vrozené*. „Označil-li Kant prostor a čas jako apriorní představy, nechtěl tím říci, že jsou vrozené.“⁵⁵ Vrozená může být barva očí, vlasů nebo velikost nohy. Ale *dané* je silnější pojem, obsahuje v sobě apriorní

⁵⁴ Röd, W., *Klasická německá filosofie I*, c.d., s. 39.

⁵⁵ Tamtéž, s. 46.

povahu. Zatímco barva očí nebo velikost nohy je jen „má“, a přestože někdo další může mít velikost stejnou, tak přesto máme každý svou velikost, ve které se náhodou shodujeme. Není to ale něco, co máme společného ve všeobecném smyslu, něco, co je nám dáno nutně a nemůže být dáno jinak. Na rozdíl od toho, *dané* je nám všem nevyhnutelně společné. A tento způsob poznávání, tyto formy, vzájemně sdílíme se všemi ostatními lidmi, a není na světě žádného, který by z tohoto rámce vybočoval. V tom tkví síla pojmu *dané* oproti *vrozenému* – na světě se může narodit člověk s velikostí nohy, kterou nikdo jiný nemá, ale ne člověk, který nesdílí tyto apriorní formy.

V empirickém pojetí světa se činí ta chyba, že věc (například růže) je považována za věc samu o sobě a ne za jev. V transcendentálním idealismu je tedy klíčové odlišovat jev od věci o sobě.⁵⁶ „Kromě prostoru však také neexistuje žádná jiná subjektivní a k něčemu *vnějšímu* vztážená představa, která by se mohla nazývat apriorně objektivní. Z žádné z nich totiž nelze odvozovat syntetické věty *a priori* jako z názoru v prostoru (§3). Proto jim nepřisluší, přísně vzato, vůbec žádná idealita, ačkoli se shodují s představou prostoru v tom, že náležejí pouze k subjektivní uzpůsobenosti příslušného druhu smyslů, například zraku, sluchu, citu, a to díky počítkům barev, tónů a tepla, které nám však, protože to jsou jen počítky, a nikoli názory, samy o sobě nedávají poznat žádný objekt, a tím méně poznat ho *a priori*.“⁵⁷ Vlastnosti věcí, které jim přisuzujeme, vychází z nás. Vnímání barva se nenachází na předmětu, který považujeme za barevný. Červená barva není nikde tam venku, je pouze v naší hlavě. Idealitu prostoru tedy nelze vysvětlit za pomoci zkušenosti, neboť k poznání věcem o sobě přístup nemáme, jsme odkázáni jen na naše subjektivní poznání (které se v určitých případech může u různých lidí lišit, například co se týče barev).

Prostor i čas jsou objektivní, ale pouze empiricky. Jsou objektivní jen ve vztahu k jevům, které však poznáváme jen na základě smyslovosti, která je umožněna pouze díky čistým formám smyslového názoru. Prostor i čas je tedy objektivní jakožto součást empirické zkušenosti. Když odhlédneme od empirie, tak jsou čas a prostor transcendentálně subjektivní, a sice jako způsoby nazírání světa. Čas i prostor jsou u Kanta objektivní pouze ve vztahu k lidské zkušenosti a ne jinak. Jakmile od této subjektivity odhlédneme, čas i prostor nejsou ničím. To neznamená,

⁵⁶ Kant, I., *Kritika čistého rozumu*, c.d., B 45.

⁵⁷ Viz tamtéž, B 44.

že předměty kolem nás nejsou skutečné a objektivní, ony jsou, ale zároveň jsou nezbytně vázány na zkušenostní relace.

Věci jsou možné pouze v časoprostoru, pokud však nemáme podmínku, za které jedině se nám něco může jevit, tak se nám nic jevit nemůže. Čas a prostor jsou tedy jakousi divadelní scénou, kde může teprve až díky její přítomnosti cokoli vystupovat. Beze scény by nebylo nic. Samotné věci časoprostorové nejsou, ale potřebujeme scénu, aby se nám něco jevilo. Nelze tedy poznat věc o sobě, protože čas ani prostor nepatří k předmětům, ale k subjektu. My poznáváme jevy až když se nám představí v časoprostoru. Vše je pouze jev či představa. Kant tvrdí, že tam venku věc o sobě je, ale nemáme možnost ji poznat. To, jak vypadá, jak se nám jeví, si na základě našich smyslů a rozvažování spoludotváříme. Obsah je něco, co je na nás nezávislé, co spadá do kategorie počítkové rozmanitosti. A právě my lidé tento svět formujeme, jsme formátoři neuspořádané zmatečnosti. Náš intelekt je aktivní, formující, není zrcadlovou plochou, kde by se věci odrážely jako věci reálné, ale aktivně věc dotváří, dává jim kontury, časoprostorovou dimenzionalitu. My lidé tyto věci uchopujeme řečově, pojmově. A toto je základem jednoho z Kantových největších přínosů filosofii, tento nový náhled na svět. A sice že vše, co poznáváme, nepoznáváme takové, jaké to je samo o sobě, nýbrž to poznáváme takové, jak se nám to jeví. A způsob, kterým se nám věc o sobě jeví, záleží na tom, jakým způsobem onu věc vnímáme.

4. Kritika Kantovy teorie

Změna, nepopíratelná a viditelná, je důkazem objektivitu času, jeho nezávislosti na nás. Toto je klasický argument, který většinu lidí prvotně napadne, když se někdo pokouší zpochybňovat objektivitu času. Kant ji proto ve své knize zmiňuje a objasňuje, proč tento argument nestačí (k tomuto pojmu Kant přidružuje pohyb viditelný na tělesech). Argument tedy má znění takové, že změna je skutečná, a je možná jen v čase, tudíž čas je skutečný taktéž. Není to však tak, že by Kant nevěřil ve skutečnost času. „Ovšemže čas je něco skutečného, totiž je skutečnou formou vnitřního názoru.“⁵⁸ Kdybychom totiž neměli představu času *a priori*, nedokázali bychom pochopit změnu jako takovou. Nemohli bychom pochopit možnost spojení kontradiktoricky protikladných predikátů – bytí a nebytí téže věci na stejném místě v jednom a téže objektu. Obě tvrzení se mohou vyskytovat pouze v čase – a sice *po sobě*.⁵⁹

Kant neříká, co svět je, protože pro Kanta svět ve svém vnitřním bytí poznatelný není. Kant dělá zásadní řez mezi jevem a tím, co je za ním – bere v potaz, že za tím jevem něco opravdu je, ale není v našich silách onu věc poznat. Naším poznávacím aparátem už onen předmět jaksi přepisujeme, uchopujeme ho podle našich schopností a smýšlení, poznáváme pouze to, co jsme sami uchopili, a ne to, co do uchopování přichází. Poznáváme až výsledek našeho uchopení, například barvy, tvary atd. Elektrony totiž barevné nejsou. Kausalita není tam venku, to my si ji do „venku“ promítáme, i čísla, substance a akcidenty. V kvantovém světě substance ani akcidenty nejsou, to je však pro běžné uvažování nepříliš lákavá představa. Svět by se pro nás stal velmi obtížně pochopitelným místem, kdybychom ho brali pouze jako vibrace a vlnění. Kant chce tedy skoncovat s naivním realismem, který tvrdí, že ve chvíli, kdy spatřím projet auto, tak jsem spatřil skutečné auto (jako věc samu o sobě). Tak tomu však není, protože ono auto je totiž vytvářeno až v naší mysli, jako představa ovlivněná naším vnímáním.

4.1. Patzigova kritika

Günther Patzig napsal knihu *Jak jsou možné syntetické soudy a priori?*, která má sloužit jako příručka ke Kantově teorii poznání. Patzigovou konkrétní obhajobou

⁵⁸ Tamtéž, B 53.

⁵⁹ Viz tamtéž, B 48–B 49.

soudů se tato práce nezabývá, jen zmíním, že dle Patziga syntetické soudy *a priori* možné jsou. Patzigovu kritiku Kantovy teorie času budu čerpat z této knihy. Budu se věnovat jeho poznámkám k prostoru a času, kde poukazuje na rozporuplnost a nedostatečnost Kantových argumentů.

Patzig nejprve zpochybňuje Kantovo tvrzení, že čas a prostor nejsou nic jiného než čisté formy smyslového názoru, přičemž se jeho teorii pokusí nabourat *hledisky* (viz dále). Dále se ptá, na základě čeho Kant odebírá časoprostorovost věcem o sobě. Patzig také objasňuje, co přesně pro Kanta znamená forma a jaká je vnitřní funkce času a prostoru.

Kant uchopuje čas a prostor jako ryze subjektivní podmínky našeho poznání, objektivní jsou pouze na poli jevů, nejsou samy o sobě a ani neplatí za vztahy mezi předměty. Patzig se však ptá, jak Kant může vědět, že věci o sobě nemají časoprostorové parametry? Na základě čeho je to vyloučeno?⁶⁰ Podle Kanta není čas a prostor vlastností věcí o sobě – Patzig však poukazuje na určité úskalí. „Zde by bylo možné se ptát: To, že věci prostorově pořádné, je jasné a může se zakládat na subjektivitě našich forem názoru. Ale pořádné je přece podle jistých *hledisek*.“⁶¹ Patzigovým příkladem je, že Slunce umístíme nad střechu a že Slunce je od nás vzdálené více než Měsíc. Možná prostor neexistuje takovým způsobem, jakým se domníváme, že existuje, ale přeci jen pokud se budeme bavit s jinými lidmi o těchto věcech, budou vždy postupovat stejně. Patzig udává další příklad, tentokrát s barvami: „Může se to od názorných prostorových vztahů odlišovat, jako se odlišují vlnové délky od účinků barvy. Ale muselo by to přece odpovídat prostorovému uspořádání věcí třeba tak, jak jsou jisté vlnové délky přiřazeny jistým účinkům barvy.“⁶² Něco nás všechny tedy k určitému myšlení, které nám je společné, vede. Jsou tu jistá hlediska, která všichni sdílíme.

Tedy zdánlivý „prostor“, jak jej pocítíme, jaksi táhne všechny lidi o něm smýšlet určitým způsobem. Něco na povaze prostoru nás tedy sune k podobným názorům, například ono zmíněné Slunce – něco na samotném Slunci musí odpovídat tomu „okrouhlému“ (což dokáže vysvětlit fyzik). Kant však tvrdí, že takové analogie nelze objevit, protože prostorový názor je již předpokladem jakéhokoli poznání. To ho však opravňuje pouze k tomu, aby mohl říci, že bychom nevěděli, co na straně

⁶⁰ Viz Patzig, G., *Jak jsou možné syntetické soudy a priori*, c.d., s. 39.

⁶¹ Tamtéž, s. 40.

⁶² Tamtéž.

„věci o sobě“ odpovídá prostorovým vztahům, ale ne k tomu, aby veškeré prostorové vztahy považoval za subjektivní a aby mohl vyloučit strukturu říše věcí o sobě, která by se podobala našemu prostoru, přestože bychom ji nemohli poznat.⁶³ Poukázáním na tato hlediska se Patzig snaží napadnout Kantovo tvrzení, že čas a prostor nejsou ničím jiným nežli subjektivní podmínkou smyslovosti. Hlediska mohou být nahodilá, ale také nemusí. Tak či onak všichni lidé smýšlíme v tomto časoprostorovém „ohledu“ podobným způsobem, a možná činíme nesprávně, pokud se od nich snažíme „odhlížet“. Jenže Patzigova kritika se zdá býti na tomto místě chybná – svou argumentaci zakládá na hlediskách, která mají původ ve zkušenosti. Jenže my podle Kanta nemáme možnost věci o sobě poznat, natož empiricky. Patzig tedy nedokázal překročit idealismus. Tato hlediska nám jsou sice společná, jenže pro Kanta je něco, co je nám všem společného, mnohem podstatnější než hlediska – a sice subjektivita, kterou my všichni lidé sdílíme.

Kant tvrdí, že čas a prostor jsou jen subjektivní podmínky našeho poznání. Naše vědomí se této subjektivitě vzpírá – máme pocit, že čas plyne odněkud někam, že přítomnost někam odtéká a vytváří se minulost, kterou za sebou nechává, zatímco se k nám budoucnost záhy přibližuje. Jakousi posloupnost (či následnost) nelze popřít – já jsem tu byl až po mé matce a má matka tu byla již přede mnou. Naše vědomí se váže k tomu, že existuje časová úsečka, po které kráčíme, je reálná, naprosto jasná a nepopíratelná. Důkazem jsou přeci dějiny, ty existují nezávisle na nás. Jako příklad uvedu Velký třesk (který je mimo jiné považován za počátek objektivního, fyzikálního plynoucího času). Taková událost se stala mnohem dříve, než zde mohl být nějaký člověk, ve kterém by zela subjektivní podmínka zvaná *čas*. Podle Kanta jsou však dějiny jenom modulace – jsou to naše příběhy, naše narativy. Jsou to naše konstrukty, které jsme si vytvořili, aby nám svět dával smysl, protože dějiny samy o sobě neexistují. A stejně jako Velký třesk, i ono Slunce se zdá býti dřívější nežli my lidé. I když tedy nám lidem přisoudíme čas a prostor jako subjektivní podmínku poznání, z jakého důvodu Kant bere časoprostorovost i věcem o sobě? Poznatky o různých věcech si utváříme na základě již zmíněných hledisek. Kant tedy dokázal poměrně přesvědčivě vylíčit, že čas a prostor jsou subjektivní podmínky našeho poznání, ale nedostatečně obhájil svou tezi, že věci o sobě časoprostorového charakteru nejsou.

⁶³ Viz tamtéž, s. 41.

Dále Patzig řeší, co přesně u Kanta znamená forma a jaká je vnitřní funkce času a prostoru. Co je forma jevu? Kant říká, že to, co zbyde, pokud abstrahujeme od všeho, co v jevu odpovídá počítku. Patzig pokládá otázku: „Jak mohu rozhodnout, co v jevu nepatří na účet smyslové afekce jednotlivým předmětem?“⁶⁴ Kant na toto podle Patziga odpovídá nejednoznačně, hovoří totiž o reflexi, v níž od jevu abstrahujeme vše, co patří k rozvažování či k počítku. Patzig však poukazuje na nedostatek přesvědčivosti základu tohoto argumentu, a ptá se, odkud víme, co patří k počítku. Patzig říká, že počitek není prožitek a nelze si počitky ani třídu počitků prohlédnout. Namísto Kantovy odpovědi na otázku po formě Patzig dává dohromady větu svou: „Tak, že abstrahuji od všeho, prostřednictvím čeho je různé předměty možné rozlišit.“⁶⁵ Podle Patziga tedy můžeme vycházet pouze z toho, čím se od sebe předměty vzájemně liší. A to, v čem se lišit nemohou, to je možné považovat za konstantní určení formami smyslovosti *a priori*. Co je ale forma smyslovosti? Je to aktivní schopnost, díky které nám na základě afikování předměty vznikají představy, nebo je to jen nádoba, do které pomocí smyslovosti vnášíme obsah? Podobná nejednoznačnost se nachází i u pojmu názor, a sice zda je názor akt nazírání či jeho obsahem. Patzig se domnívá, že Kant se snaží mít při ruce oba významy.⁶⁶ „Kde mluví - jako na straně A 21/B 35 - o čistém názoru, který ‚se nachází v mysli [...] jako pouhá forma smyslovosti‘, musí mít na mysli názor v subjektivním smyslu ‚akt názoru‘ čili jakožto schopnost takových aktů názoru. Když potom na straně A 22/B 36 říká, že pokud jsme abstrahovali od všeho, co patří k počítku, získali jsme čistý názor, tak musí být míněn obsah takových čistých názorů.“⁶⁷ Vystává otázka, zda je tedy čas (a prostor) pouze nádoba, nebo i obsah této nádoby. Je to forma, do které vše vpadává, anebo jakýsi pořadník, který řadí předměty a třídí realitu? Je to neomezená dimenze? Je formálním názorem nebo formou názoru? „Dalo by se říci, že prostor a čas jsou systémy pořádání jevů, jež jaksi rozestíráme naší apriorní schopností, abychom v nich mohli rozmanitost počitků uspořádat do světa názoru.“⁶⁸ Je to tedy jakási nádoba, která do sebe pohlcuje obsah, který následně řadí.

⁶⁴ Tamtéž, s. 37.

⁶⁵ Tamtéž.

⁶⁶ Viz tamtéž, s. 38.

⁶⁷ Tamtéž.

⁶⁸ Tamtéž.

Nejsilnějším bodem Patzigovy kritiky jsou hlediska. Jenže těmi nedokáže překročit idealismus. Tato hlediska jsou sice všem lidem společná, ale jen na úseku zkušenosti. Podle mne se tedy Patzig pokusil neúspěšně napadnout Kantovo tvrzení, ve kterém upírá věcem o sobě nárok na časoprostorovost, protože k věcem o sobě se dostat nemůžeme. Hovořit o nich můžeme pouze díky našemu časoprostorovému hledisku. Kant sice přesvědčivě obhájil, že čas a prostor jsou čisté formy smyslového názoru, ale neprokázal, že nemohou být vůbec nic jiného. Dále Patzig precizně vysvětlil vnitřní funkci času a prostoru, a sice že jsou formy a zároveň i formují.

4.2. Guyerova kritika

Co se týče transcendentální estetiky, Guyer, v jeho knize *KANT*, nesouhlasí s Kantem v několika bodech. V prvním bodě se věnuje možnosti, ve které je čas i prostor poznatelný empiricky. Druhý bod věnuje problematičnosti Kantova tvrzení, že můžeme mít představu času i prostoru, nehledě na to, zda se v nich nachází předměty. Za třetí se vymezuje vůči Kantovu tvrzení, že čas a prostor jsou *pouze* čistými formami smyslového názoru a nic jiného. Za čtvrté Guyer napadá Kantovo stanovisko, ve kterém tvrdí, že věci o sobě nelze poznat, ale přesto jim upírá nárok na časoprostorovost. V pátém bodě se Guyer zabývá Kantovým pojetím času jakožto nekonečného.

V první části kritiky Kanta Guyer představí tři pilíře Kantovy teorie času a prostoru jakožto čistých forem názoru. Za první, veškeré představy konkrétních předmětů nám jsou dány v čase a prostoru, tudíž jsou názorem. Za druhé, čas a prostor jsou nám dány *a priori*, proto tedy musí být *čistou* formou smyslového názoru. A za třetí, můžeme mít tento druh apriorního poznání času a prostoru pouze pokud nejsou *ničím jiným* než čistou formou smyslového názoru, vzhledem k subjektivní podmínce naší mysli. Čas a prostor nejsou tedy skutečné entity, ani netvoří vztah mezi předměty.⁶⁹

Guyer pokládá otázku, podle čeho Kant soudí, že představu času a prostoru nezískáme na základě zkušenosti. „Není samozřejmé, že můžeme vyloučit možnost, ve které v průběhu našeho raného kognitivního vývoje postupně získáváme představu prostoru jako celku spolu s naší schopností představovat si předměty

⁶⁹ Viz Guyer, P., *Kant*, c.d., s. 62.

v prostoru – řekněme, během prvních šesti nebo dvanácti nebo osmnácti měsíců vývoje.⁷⁰ Guyer tedy načrtává možnost, ve které bychom představu času a prostoru získali v raném věku. Udává příklad s dítětem v postýlce: Je pravděpodobné, že dítě ve své postýlce vnímá prostor okolo sebe, prostor své postýlky, ale nemusí o něm nutně smýšlet jako o části jednoho většího prostoru. Ačkoli přechod od rozeznávání malých prostorů, k jejich rozeznávání jako součástí jednoho většího prostoru, se tváří tak přirozeně, že by bylo přijatelné o tomto smýšlet jako o něčem, co je nám blízké z naší vlastní podstaty, ale jako děti nejsme schopni to vědomě pojmout. Co když je to věk tak raný, v prvních měsících života, že se u nás ještě ani nestihla rozvinout paměť? Co když si to jen nepamatujeme, a vnímat čas (a prostor) jsme se naučili? Pokud by to tak opravdu bylo, čas a prostor bychom poznávali empiricky, byly by *naučitelné*, ale nikdy bychom to nemohli zjistit.⁷¹ V tomto ohledu stojí za zmínku vývojová psychologie, kde na úseku vývoje vnímání je sice zjistitelná hranice věku, kdy začneme vnímat čas – spíše je ale zjistitelná pouze doba, kdy si uvědomujeme, že ho *vnímáme*. A tedy čas bychom teoreticky mohli poznávat, naučit se ho chápat ještě před tím, než jsme schopni si něco pamatovat.

Guyer dále rozebírá problematiku představy času a prostoru, za Kantova předpokladu, že tyto *a priori* představy bychom měli, i kdyby nebyly předměty.⁷² „Nikdy si nedokážeme utvořit představu, že prostor není, přestože si docela dobře můžeme myslet, že se v něm nenacházejí žádné předměty.“⁷³ S časem se to má stejně jako s prostorem. Můžeme myslet čas bez předmětů, ale ne předměty bez času, protože je předmětům podmínkou. Kant tvrdí, že i bez předmětů by v nás tento způsob nazírání světa zůstal. To je však trochu problematické. Jak bychom byli schopni rozeznat, zda je prostor prázdný, a nebo zda se vůbec nejedná o prostor?⁷⁴ Kantovy argumenty stačí pouze k tomu, aby mohl tvrdit, že *my* lidé si musíme takto představovat čas a prostor (jako čistou formu smyslového názoru). Strawson se ptá, čeho dosáhneme tím, když budeme tvrdit, že si dokážeme představit prázdný prostor, ale nelze tak učinit bez našeho kognitivního rámce, ve kterém si předměty představujeme vedle sebe? Dále podle Kempa Smithe zde Kant nedokazuje

⁷⁰ Tamtéž, s. 66.

⁷¹ Viz tamtéž, s. 75–76.

⁷² Viz tamtéž, s. 64.

⁷³ Kant, I., *Kritika čistého rozumu*, c.d., B 38–B 39.

⁷⁴ Viz Guyer, P., *Kant*, c.d., s. 66.

nemožnost představit si, že prostor není, ale spíše naši (lidskou) neschopnost představit si čas a prostor jiným způsobem.⁷⁵

Z této problematiky Guyer překlene do dalšího bodu kritiky, ve kterém tvrdí, že není jasné, co přesně v těchto argumentech naznačuje, že čas a prostor jsou *jen a pouze* těmito formami.⁷⁶ Nedostatečnost tohoto argumentu shledává i Patzig. Henry E. Allison se ptá po argumentu, na jehož základě bychom se měli vzdát času a prostoru, takových, jak nás to učí běžné vnímání.⁷⁷ Kantovy argumenty pouze dokazují, že my lidé máme čas a prostor jako čisté formy smyslového názoru, ale Guyerovi toto nestačí, podle něj by to chtělo tyto argumenty rozšířit a upevnit.⁷⁸

Je zde pouze jevová povaha našeho pobývání na světě. Podle Kanta ani tím nejlepším mikroskopem nemáme šanci poznat věc o sobě. Pokud je tedy věc časová, podle Kanta to vědět nebudeme. Vše je zprostředkováno skrze mysl a to spadá do časoprostorovosti. Na základě čeho však Kant může něco tvrdit o věcech o sobě? „Chtěli jsme tedy říci, že veškerý náš názor není ničím jiným než představou jevu; že věci, které nazíráme, nejsou samy o sobě tím, jako co je nazíráme, ani jejich vztahy nejsou samy o sobě takové, jak se nám jeví, a že, kdybychom odstranili náš vlastní subjekt, nebo i jen subjektivní uzpůsobenost smyslů vůbec, zmizela by veškerá uzpůsobenost, všechny vztahy objektů v prostoru a čase, ba zmizel by i sám prostor a čas, a že věci jakožto jevy nemohou existovat samy o sobě, nýbrž jen v nás.“⁷⁹ Čas a prostor jsou tedy *pouze* čistou formou smyslového názoru nás lidí. Skrze čas a prostor jakožto způsob nazírání vnějšího světa poznáváme jen jevy. Kant dále říká, že čas a prostor nepatří k jevům ani věcem o sobě jako jejich vlastnosti. Nedopouští se zde Kant kontradiktického tvrzení? Netvrdí snad, že nemáme možnost se o věcech o sobě dozvědět? Jakmile totiž o věcech o sobě něco tvrdí, tak jim něco přisuzuje, něco, co jim nenáleží. Tudíž už je jaksi popisuje, a popisování něčeho v sobě implikuje poznání oné věci.⁸⁰ Guyer se k tomuto staví následovně: „Jinými slovy, věci o sobě nejsou nějaké zvláštní předměty, kterým schází časové a prostorové vlastnosti; časové a prostorové vlastnosti jsou spíše vynechány z jedné verze našeho *pojetí* věcí.“⁸¹ Jak by na toto pravděpodobně odpověděl Kant? Pravděpodobně by na

⁷⁵ Viz Allison, H., *Kant's Transcendental Idealism – An Interpretation and Defense*, c.d., s. 104.

⁷⁶ Viz Guyer, P., *Kant*, c.d., s. 66.

⁷⁷ Viz Allison, H., *Kant's Transcendental Idealism – An Interpretation and Defense*, c.d., s. 122.

⁷⁸ Viz Guyer, P., *Kant*, c.d., s. 75.

⁷⁹ Kant, I., *Kritika čistého rozumu*, c.d., B 59.

⁸⁰ Viz Allison, H., *Kant's Transcendental Idealism – An Interpretation and Defense*, c.d., s. 128.

⁸¹ Guyer, P., *Kant*, c.d., s. 77.

to reagoval tím způsobem, že věcem o sobě nepřisuzuje vlastnosti, ale to, že o nich vůbec může hovořit, je možné díky našemu časoprostorovému vnímání, hovoříme z hlediska *našeho* vnímání, ze kterého takovéto tvrzení vyplývá.

V poslední části Guyerovy kritiky se přesouváme k pojetí nekonečnosti. „Nekonečnost času neznamena nic víc, než že každá určitá velikost času je možná jen prostřednictvím dílčích omezení jednoho jednotného času ležícího v základu. Původní představa času proto musí být dána jako neomezená. U čeho však si lze části samy a jakoukoli velikost nějakého předmětu představit jakožto určené jen skrze omezení, u toho nemůže být celá představa dána pojmy (neboť ty obsahují jen dílčí představy), nýbrž musí jim ležet v základu bezprostřední názor.“⁸² Kant tedy hovoří o nekonečné povaze času, a sice že čas se skládá z dílčích omezení, a ty všechny jsou součástí jednoho jednotného času. Kant zakládá svou teorii na myšlence, že nekonečný čas může být jen jeden. Tuto svou tezi více nerozvádí, z jakého důvodu tomu tak je, či proč tomu tak být musí. Podle Guyera tak činí z pohnutky toho, co je „pravděpodobné“. I většina z nás takto soudí. Guyer zde však nahlíží možnou problematiku – co když je více nekonečných časů? To je možnost, kterou musíme vyloučit, abychom mohli čas brát jako čistou formu smyslového názoru.⁸³ Můžeme tuto možnost do jisté míry vyloučit, ať už tedy na základě toho, co se zdá jako nejpravděpodobnější, a nebo na principu Occamovy břitvy, přičemž je zbytečné vytvářet přebytečné množství nepodložených či nepodložitelných, skoro až zbytečných variant.

Kant tedy tvrdí, že čas je nekonečný. Později však v Transcendentální dialektice tvrdí, že si nemůžeme vesmír představovat jako nekonečný v prostorovém nebo časovém rozsahu, ale pouze jako neurčitelně rozšířený nebo rozšiřitelný, protože nedokážeme dokončit jakýsi „výpočet“ nekonečného počtu jeho částí. Guyer se tedy snaží nalézt jakési řešení. „Odpověď“ bude pravděpodobně opět záviset na rozdílu mezi prostorem a časem jako takovými a světem v prostoru a čase, tedy tím, co vyplňuje prostor a čas: na jedné straně si nemůžeme představit žádnou hranici prostoru a času jako takového, takže si je nemůžeme představovat jinak než jako nekonečné; na straně druhé nemůžeme spočítat nekonečný počet předmětů v prostoru

⁸² Kant, I., *Kritika čistého rozumu*, c.d., B 47–B 48.

⁸³ Guyer, P., *Kant*, c.d., s. 65.

nebo čase, takže si nemůžeme představovat svět jako více než neomezeně rozšiřitelný.“⁸⁴

Guyer ze začátku kritiky postupuje podobným způsobem, jako Patzig, poukazuje na nedostatečnost Kantových argumentů, ve kterých tvrdí, že čas a prostor nejsou nic jiného než čistá forma smyslového názoru. Oproti Patzigovi se ale Guyer snaží navrhnout jiné řešení, a sice, že svět bychom mohli poznávat empiricky. Podle mého je to jedna z možných teorií, které by mohly být pravdivé, akorát nemáme tak pokročilé vědní obory, disciplíny či technologie na to, abychom ji mohli zaručeně potvrdit nebo vyvrátit. Otázka toho, zda si dokážeme představit, že prostor není, se nemusí nutně týkat nemožnosti si prostor takto představit a myslet. Já souhlasím s Kempem Smithem v tom, že to může být otázka naší neschopnosti nebo omezení si prostor takto představit.

⁸⁴ Viz tamtéž.

Závěr

Cílem práce bylo představit Kantovo pojetí času a předvést, jak se s touto teorií vyrovnávají vybraní moderní kritici. Teorie času v *Kritice čistého rozumu* je tedy jednoznačná – čas (i prostor) je apriorní podmínka smyslovosti, která má sídlo v subjektu, v *člověku*. Když si od věcí odmyslíme vše, co patří ke smyslovosti (barva, chuť...) a k rozvažování (dělitelnost, síla...), zbyde nám něco, co si od předmětu odmyslet nelze, a sice rozprostraněnost a tvar. Ty jsou podle Kanta formou smyslovosti a nazývá je *čistý názor*. Tento čistý názor je apriorní, neboť předchází veškerou možnou zkušenost. Abychom totiž mohli cokoliv do zkušenosti pojmout, musí zde být jakýsi rámec, aparát, abychom mohli daný obsah vůbec poznat. Tento čistý názor je tedy nejen před zkušeností, ale je pro ni nezbytnou podmínkou, bez které by zkušenost nebyla možná. Tato forma sídlí pouze v subjektu, a ve chvíli, kdy zanikne subjekt, zanikne i tato forma smyslovosti. Čas a prostor tedy nemají podle Kantovy teorie nárok na absolutní realitu, neboť jsou zcela závislé na subjektu. Ovšem čas a prostor skutečně jsou – avšak pouze na poli jevů. Vše, co poznáváme, jsou podle Kanta jevy – věci o sobě, jak je nazývá, nelze nikdy poznat, neboť veškerý obsah zpracováváme naším rozumovým aparátem a to, jakým způsobem vnímáme předměty, se v nich jaksi promítá. Právě proto, že tato apriorní forma smyslovosti sídlí v subjektu, jako způsob, kterým nazíráme svět, nenachází se mimo nás a čas ani prostor nejsou objektivní jsoucna. Kant upírá nárok na časoprostorovost věcem o sobě, protože to, že o nich můžeme mluvit, je umožněno jen díky našemu časoprostorovému vnímání.

Patzig i Guyer Kantovi vyčítají tvrzení, že čas a prostor nemohou být ničím jiným než formou smyslovosti. Podle nich Kantovy argumenty stačí k tomu, aby prokázal, že čas a prostor jsou naším apriorním aparátem, díky němuž jsme schopni pojmout skutečnost, ale nestačí k tomu, aby dokázal, že nejsou ničím jiným. Tímto tvrzením, že nejsou nic jiného, času a prostoru Kant upírá nárok na absolutní objektivitu. Kant tedy neuznává čas a prostor jako absolutní entity, ani jako vztahy mezi předměty nebo jako vlastnosti jevů či věcí o sobě. Kant tedy upírá nárok na časoprostorovost i věcem o sobě, o kterých tvrdí, že je nemůžeme poznat, protože k nim nemáme přístup. Přesto o nich něco tvrdí, popisuje je. Jenže podle Kanta o věcech o sobě můžeme hovořit jen díky našemu časoprostorovému vnímání.

Patzig představuje určitá hlediska, na jejichž základě tvoříme svůj svět. Udává příklad se Sluncem – je kulaté z určitého důvodu, který dokáže vysvětlit fyzika (gravitace). Jenže zde se začíná Patzigova kritika hroutit – jeho tvrzení se stále zakládají na empirickém poznání. Určitá hlediska máme, avšak ty pojmáme našimi smysly (zkušenostně) a tedy v Kantově teorii jakožto něco, co se nám jeví. Patzig tedy nedokáže překročit idealismus, a proto jeho argumenty ztrácejí na validitě. Zatímco se tedy Patzig na základě empirismu snaží tvrdit, že jsou tu jistá hlediska, díky kterým můžeme tvrdit, že jisté věci se mají určitým způsobem (příklad se Sluncem), že nás něco táhne o těchto věcech smýšlet podobně, tak v idealismu je možné i to, že ve světě o sobě žádné Slunce ani být nemusí. Tato hlediska nám jsou sice všem lidem společná, ale stále jen na poli zkušenostní smyslovosti. Podle Kanta je mnohem důležitější něco jiného, nám všem společného – subjektivita. Až na základě této společné subjektivity pak může vznikat objektivita, je to totiž společná struktura, kterou máme my lidé, jakožto případy subjektu. Dále Patzig rozebírá povahu času a prostoru, jaký vlastně mají charakter. Dospívá k tomu, že u Kanta jsou čas a prostor apriorní formy, které obsah aktivně řadí, a zároveň jsou formou, do které vše vpadává.

Podle Kanta člověk spoludotváří skutečnost více, než si myslí, a právě díky tomu je zároveň i svobodný. Díky této teorii času a prostoru nejsme svázáni kauzálním determinismem. Nejsme pouze poddáni slepé moci přírody. Podle Allisona nejsou čas a prostor jakožto kauzality ontologickými podmínkami, ale podmínkami epistemologickými, na nichž je člověk do jisté míry nezávislý. Protože čas a prostor podle Kanta nejsou ontologické podmínky, nejsou to tedy podmínky samotného bytí, ale jsou to epistemologické podmínky, tudíž jsou to *naše* podmínky poznání, a to nás činí svobodnými.

Guyer oproti Patzigovi navrhuje další možné vysvětlení času a prostoru. Jeho alternativa tkví v jejich empirické povaze. Existuje totiž možnost, že čas a prostor jsme se naučili vnímat ve stádiu vývoje, ve kterém ještě nejsme schopni toto poznání v paměti pojmout. Čas a prostor bychom tedy poznávali empiricky, ale nemohli bychom to nikdy zjistit (viz kapitola Guyerova kritika). Tuto teorii považují za možnou, ale s možnostmi dosavadních věd, disciplín a technologií neověřitelnou.

Guyer se spíše zajímá o význam času a prostoru, nežli vyloženě o to, jaké jsou to vlastně entity. Pojmy *čas* a *prostor* jsme získali zkušenostně, a tak tedy spíše řeší jejich významy a jak jsme tyto významy získali. Bere pojmy čas a prostor jako

něco, s čím už pracujeme, co svou myslí chápeme. Podle Guyera jsou nám nějakým způsobem empiricky dané. A tak se tedy spíše zaměřuje na to, čím je čas a prostor pro nás, ne to, čím je čas a prostor o sobě.

Kant předpokládá, že slovům čas a prostor odpovídá nějaké *jedno*, obecnina, a řeší jejich status, přičemž tvrdí, že je to subjektivní apriorní forma. Avšak další pohled na věc je takový, že čas a prostor jsou objektivní jsoucna, vlastnosti předmětů nebo vztahy mezi předměty. Proč ale Kant přisuzuje času (a prostoru) *jednotu*? Námitkou na tuto *jednotu* by mohlo být to, že čas i prostor nemusí být jen jakési *jedno*. Času je spousta a prostoru taktéž, mají dokonce i různé významy, které mají jakousi rodovou podobnost a v tomto kontextu chápeme, že k sobě patří – nemusíme tedy nutně řešit, jestli tvoří nějaké jedno. Tyto významy se učíme používat různým způsobem v souvislosti s jejich podobou – čas a prostor tedy mohou být toto, různě navrstvené, navzájem propojené významy získané jazykovou praxí, což by znamenalo rezignaci na jednotu času i jeho objektivní platnost. Avšak různé významy označujeme jedním slovem čas, a vypadá to, že z nějakého důvodu. Zdá se, že něco všechny tyto významy svádí do jednoho toku. Pořád tu je změna, trvání, proces, něco, co mají tyto významy společné. Jistá jednota je i zde, je to něco, co mají všechny významy spojené s časem společné.

Další teorií času je, že čas a prostor je konstituován funkcí mozku. Je možné, že naše schopnost vnímat čas se nachází v části mozku nazývané dorzolaterální prefrontální pravý kortex. Mohla by to tedy být kognitivní fyziologická funkce – tím pádem by to mohla být, jak předkládal Guyer, funkce našeho vnímání. Čas a prostor bychom tedy poznávali empiricky. Ať už je ale čas funkcí mozku nebo apriorní formou smyslovosti, v obou teoriích sídlí v subjektu. Vystává tedy otázka, co se stane s časem, jakmile zanikne subjekt? Zajisté se smrtí jedince nezruší samotný čas. Zanikne jen část času vyčleněný jednotlivci? Podle Kanta skončí jeho *účast* na čase a prostoru. Každý má svůj vlastní mozek, to jsou jednotliviny. Slovo mozek nic neřeší, protože tak či onak svět uchopujeme pomocí struktur. Proto Kant nehovoří ve svých výkladech o mozku, ale o subjektu.

Kantova teorie času je impozantní dílo, avšak není dotažená do konce. Souhlasím s Patzigem a Guyerem, že Kant nepodává nezvratný důkaz pro jeho tvrzení, že čas a prostor nejsou nic jiného než čisté formy smyslového názoru. V Kantově argumentaci chybí něco tak těžkopádného, aby o jeho teorii forem

smyslovosti nešlo pochybovat. Je tedy možné, či dosti pravděpodobné, že Kantova teorie času a prostoru jakožto forem smyslovosti je správná.

O světě věcí o sobě nic nemůžeme říci, a přestože podle Kanta o nich můžeme hovořit pouze z hlediska našeho časoprostorového vnímání, našich čistých forem smyslovosti, struktura věcí o sobě by mohla mít časové a prostorové vztahy, stejně jako svět jevů. Koneckonců, ke světu o sobě přístup nemáme, a tak nelze vyloučit žádnou variantu, i kdyby tuto časoprostorovou strukturu měly věci o sobě sdílet s jevy čistě nahodile. A tak tedy otázku času a prostoru Kant sice nevyřešil úplně, ale předložil světu teorii, která je bezpochyby podkladem k nespočtu dalších zkoumání.

Seznam použité literatury

- 1) Allison, H. E., *Kant's Transcendental Idealism – An Interpretation and Defense*, Yale University Press, New Haven 2004.
- 2) Guyer, P., *Kant*, Routledge, London - New York 2014.
- 3) Kant, I., *Kritika čistého rozumu*. Přel. J. Loužil – J. Chotaš – I. Chvatík. OIKOYMENH, Praha 2020.
- 4) Patzig, G., *Jak jsou možné syntetické soudy a priori?*, Filosofia, Praha 2003.
- 5) Röd, W., *Německá klasická filosofie I*, OIKOYMENH, Praha 2015.
- 6) Strawson, P. F., *The Bounds of Sense*, Routledge, London - New York 2018.